

УДК 330.8(447)

Наталія Супрун

Тетяна Боднарчук

Еволюція концептуальних засад доктрини протекціонізму

У статті висвітлено особливості еволюції теоретико-методологічних засад протекціонізму, що було реалізовано за допомогою порівняльно-історичного та термінологічного аналізу, діахронного та методу класифікацій. Здійснено аналіз еволюції категоріального змісту протекціонізму, його внутрішніх характеристик, методологічного інструментарію та типологічної структури від витоків до сучасності. Дано порівняльну характеристику класичного протекціонізму та сучасного неопротекціонізму.

Ключові слова: *історія економічної думки, меркантилізм, протекціонізм, економічна політика, неопротекціонізм.*

This article is devoted to the characteristics of the evolution of the theoretical and methodological content of the protection category, which was realized by using historical, comparative and terminological analysis, diachronic and method of classification. The paper analyzes the evolution of categorical content of protection, its internal characteristics, methodological tools and typological structure from the origins to the present. A comparative characteristic of classical protectionism and neoprotectionism is given.

Key words: *history of economics, mercantilism, protectionism, instruments of protectionism, economic policy, neoprotectionism.*

Супрун Наталія Анатоліївна (natalia_suprun@ukr.net), д-р екон. наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу економічної історії, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

Боднарчук Тетяна Леонідівна (tylya.ru@mail.ru), молод. наук. співробітник відділу економічної історії, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

Упродовж останніх десятиліть у науковому середовищі та політикумі активізувалася дискусія про те, яка доктрина зовнішньоекономічної політики – протекціоністська чи фритредерська – є оптимальною для сучасного етапу суспільного розвитку окремих країн і такою, що сприятиме розвитку національного господарства та зміцненню його конкурентних позицій на світовому ринку. Дискусія між цими двома доктринами не є новою і триває ще з часів А. Сміта. Прибічники захисної політики стверджують, що протекціонізм є тим унікальним інституційним механізмом, що уможливив здійснення індустріалізації та ринкової модернізації країн Західної Європи у XVIII–XIX ст., що своєю чергою створило фундамент для потужного економічного розвитку не лише окремих національних економік, а й усього європейського континенту. Прибічники вільної торгівлі натомість наводять контраргументи, вказуючи, що протекціонізм сприяє монополізації, збільшенню вартості імпортованих товарів, що знижує купівельну спроможність населення, спричиняє асиметрію можливостей окремих виробників, нехтування такими важливими компонентами ефективної ринкової економіки, як свобода підприємницької діяльності.

Для України дискусія про переваги й недоліки тієї чи іншої моделі економічної політики останнім часом набула особливої гостроти у світлі глобальних економічних потрясінь та визначення інтеграційних векторів розвитку, що актуалізує визначення засад ефективної й адекватної сучасним економічним реаліям та національним інтересам стратегії підтримки вітчизняної економіки, спроможної захистити її від зовнішніх потрясінь та сприяти повноцінній реалізації власного економічного потенціалу. Питання про інституційну спроможність протекціонізму вирішувати ці проблеми актуалізує необхідність розроблення сучасної наукової доктрини протекціонізму, що своєю чергою визначає потребу у ґрунтовному дослідженні процесу історичної еволюції наукових поглядів та концептуальних засад цієї теорії.

Окремі аспекти еволюції теорії та практики протекціонізму, що досліджуються переважно в контексті історичних особливостей розвитку

зовнішньої торгівлі та зовнішньоторговельної політики, представлені науковими розвідками сучасних вітчизняних та іноземних учених – Н.Гражевської (Гражевская, 2011), О.Кіреєва (Киреев, 1997), Г.Касьянова (Касьянов, 1999), В.Кирпатенка (Кирпатенко, 2009), Л.Кудирко (Кудирко, 2013), В.Смиричинського (Смиричинський, 2008), С.Терещенка (Терещенко, 2001), М.Кордена (Corden, 1971), С.Ааронсон (Aaronsen, 1996), Г.Джорджа (George, 1949) та ін., аналіз наукових поглядів яких свідчить, що тлумачення соціально-економічного змісту категорії «протекціонізм» на всіх етапах історичної еволюції є предметом постійних наукових дискусій теоретиків та практиків і до сьогодні залишається чи не найбільш суперечливим. Для розуміння сутності протекціонізму як важливого елемента сучасної зовнішньоекономічної політики необхідним є розкриття та зіставлення умов історичного формування концептуальних засад теорії протекціонізму та розвитку практичних заходів відповідної урядової політики.

Попри певний рівень наукової розробленості проблематики еволюції протекціонізму, на сьогодні недостатньо вивченими залишаються її окремі аспекти, що актуалізує завдання системного аналізу історичного розвитку наукових поглядів, які стали підґрунтям еволюції концептуальних засад теоретичної доктрини протекціонізму як основи економічної парадигми господарського розвитку.

Метою статті є висвітлення особливостей еволюції концептуальних засад протекціонізму та обґрунтування можливостей застосування окремих елементів та теоретичних підходів, апробованих упродовж тривалого історичного розвитку, для розроблення науково-практичного інструментарію протекціонізму на сучасному етапі економічного розвитку.

Висхідним етапом у процесі історичної еволюції теоретичних постулатів та методології протекціонізму стала епоха меркантилізму (XV – початок XVIII ст.). В цей час наслідки великих географічних відкриттів – розширення та зростання обсягів зовнішньоторговельного ринку, приток шляхетних металів на європейський ринок, революція цін – спонукали мислителів різних країн

європейського континенту (Ч.Девентант, А.Монкретьєн, Д.Стюарт, С.Фортрей, Ж.Кольбер, Т.Ман, Л.Робертс, А.Сєрра та ін.) до осмислення природи протекціонізму та доцільності його впровадження в тих чи інших економічних обставинах. Меркантилісти закликали уряди та королів створити всі можливі умови, насамперед, через активне стимулювання вивезення товарів та обмеження їх увезення, для нагромадження грошей та шляхетних металів, які вважались атрибутом багатства. Така система захисту внутрішнього ринку у XV–XVIII ст. набула поширення у більшості країн Європи.

Один із основоположників теорії протекціонізму та представник найяскравішої його гілки – англійського меркантилізму – Томас Ман у своїй програмній праці «Багатство Англії у зовнішній торгівлі, чи баланс нашої зовнішньої торгівлі як регулятор нашого багатства» писав: «звичайним засобом збільшення нашого багатства та грошей є зовнішня торгівля. Ми повинні постійно дотримуватись такого правила: продавати іноземцям щорічно на суму більшу, ніж ми купуємо у них» (Mun, 1895. Р. 2). У цих словах виразно проступає не лише концептуалізація засад протекціонізму, а й обґрунтування його головної мети – сприяння нагромадженню в країні фінансового капіталу, яке розглядається як економічна основа подальшого економічного розвитку.

Саме в праці Т.Мана вперше системно представлено низку засобів збільшення вивозу товарів національного виробництва і обмеження ввозу іноземних, які умовно можуть бути згруповані у такі блоки:

- екстенсивні: обробка та освоєння більшої кількості земель, вирощування культур, які ввозяться з-за кордону; розширення власного товарного виробництва;
- інтенсивні: раціональне використання природних ресурсів, що збільшило б їхній вивіз за кордон; розвиток спекулятивної торгівлі; вивезення капіталу з країни;
- інфраструктурні: розвиток власної транспортної інфраструктури (транспортування товарів до імпортера власними засобами); розвиток наявного транзитного потенціалу; створення мережі митних складів;

– податково-цінові: законодавче закріплення використання лише вітчизняних продуктів легкої та харчової промисловості; зниження ціни та підвищення якості вітчизняної продукції; безмитний вивіз товарів, які виробляються з іноземної сировини; зниження податкового тягаря на вітчизняні та іноземні транзитні товари (Mun, 1895. Р. 9–18).

Попри те, що в працях Т.Мана та інших меркантилістів ми бачимо вже цілком сформовані концептуальні засади протекціонізму, його докласичне розуміння залишається дещо вузьким і обмежується захистом внутрішнього ринку від іноземного виробника лише митними зборами та примітивними заходами. Винятком у меркантилістській теорії є концептуальний підхід А.Серра, ідеї якого цілком можуть претендувати на першість в історії економічної думки щодо обґрунтування концептуальних засад економічного розвитку. Згідно з запропонованим А.Серра концептом, державна підтримка розвитку провідних галузей (або регіонів) господарства стимулююче впливає на розвиток інших галузей (регіонів), що відстають, що створює ефект синергетичного розвитку на рівні національної економіки загалом. Італійський мислитель вперше у світовій економічній літературі вказував на проблему, що лише наприкінці ХХ ст. у працях Р.Ауті, Дж.Сакса, А.Уорнера дістала назву «ресурсного прокляття». Виявлений А.Серра парадокс, згідно з яким регіони (країни), що володіють значними обсягами природних ресурсів, характеризуються нижчим рівнем та темпами розвитку у порівнянні з біднішими територіями, уможливив обґрунтування необхідності застосування альтернативних традиційним джерел економічного розвитку, зокрема: ефективну алокацію ресурсів, підвищення продуктивності їх використання (в тому числі – зростання продуктивності та раціоналізації праці), що є можливим лише за умови здійснення активної державної протекціоністської політики.

Проте ідеї А.Серра ще впродовж тривалого часу залишалися непоміченими ні теоретиками, ні практиками. Як сама доктрина протекціонізму, так і її основні концептуальні ідеї – ототожнення багатства із грошима та спрямування зовнішньої торгівлі на їх накопичення – близько трьох

століть вважаються цілком виправданою метою зовнішньої політики та основою моделі господарського розвитку. Переломним у розвитку практичних механізмів, а, відтак, і науковому аналізі проблем протекціонізму стає початок XIX ст. Саме в цей період активний розвиток промисловості та зовнішньої торгівлі спонукає науковців до розробки концептуальних засад фритредерства, що спричиняє модернізацію парадигми зовнішньоекономічної діяльності та протекціонізму. Разом з тим трансформація наукових поглядів на природу протекціонізму відбувається під впливом практичної апробації цих поглядів та спростування окремих хибних тверджень та припущень.

Обґрунтування представниками класичної школи політекономії (А.Сміт, Д.Рікардо) концептуальних засад фритредерства та гостра критика теорії меркантилізму поклали початок нового етапу розвитку теоретичних моделей протекціонізму. Вперше інтерпретація змістовного тлумачення останнього зустрічається у працях О.Гамільтона та Г.Кері, які розглядають протекціонізм не лише як політику торговельних обмежень, а значно ширше – як політику економічного націоналізму. Так, О.Гамільтон акцентує увагу на тому, що протекціонізм є загальноекономічною політикою, а відтак, може розглядатись як метод економічного управління, скерований на розвиток внутрішньої конкуренції та формування сильного національного виробника, спроможного витіснити іноземних конкурентів із внутрішнього ринку. Своєю чергою Г.Кері, визначає протекціонізм як засіб оптимального розподілу ресурсів країни і в цьому сенсі може розглядатися як політика збалансованого розвитку національної економіки.

Значний вплив на концептуалізацію та формалізацію теоретичних і методологічних засад протекціонізму у другій половині XIX ст. мали ідеї представників німецької історичної школи, насамперед, концепція «виховного протекціонізму» засновника школи національної політичної економії Ф.Ліста. Позиція вченого зводиться до трактування протекціонізму як системи промислового виховання нації, спрямованого на забезпечення високої конкурентоспроможності вітчизняної промисловості. Ліст стверджував, що

головним чинником досягнення економічного прогресу є розвиток національної промисловості, яка є основою зовнішньої та внутрішньої торгівлі, мореплавства та вдосконалення землеробства, а відповідно й цивілізаційної й політичної могутності (Витте, 1889. С. 14). З огляду на виняткову значущість національної промисловості у справі економічного поступу нації, її розвиток не може бути відданий на відкуп стихійним ринковим законам, а повинен стати центральним об'єктом державної підтримки. Тобто протекціонізм, на думку Ліста, є обов'язковим елементом державної політики для країн, що перебувають на ранніх стадіях промислового розвитку.

Якщо в епоху меркантилізму, тобто впродовж майже трьох століть, політика торговельних обмежень реалізовувалася переважно у формі митно-торговельного протекціонізму (і відповідно через призму митних заходів досліджувалась у науковій літературі), то лише на початку XIX ст. у наукових працях з'являється поняття «промислового протекціонізму», ідея якого найповніше представлена у працях видатного вітчизняного вченого Д.Менделєєва (1995. С. 103), який визначав протекціонізм як покровительство внутрішній промисловості, що виявляється не лише у застосуванні заходів митно-тарифної політики, а насамперед передбачає розвиток внутрішньої конкуренції та лібералізацію праці в усіх сферах економічного життя країни. Протекціонізм, на думку вченого, – це не лише митні збори, а сукупність дій уряду, що скеровані на підтримку промисловості та торгівлі, а також інших важливих суспільно-економічних сфер – освіта, транспорт, культура. Таким чином, у трактуванні представників класичної школи політекономії змінюються акценти у визначенні цілей протекціонізму. Головною метою визнавалося не обмеження імпорту та доступу іноземного конкурента на внутрішній ринок, а стимулювання розвитку промислового виробництва й експорту.

Саме у працях Д.Менделєєва (1892. С. 40-41) вперше здійснено видову характеристику промислового протекціонізму через виокремлення таких його форм:

– первинний (початковий) протекціонізм, який спрямований на розвиток

усіх галузей промисловості та задоволення потреб вітчизняного споживача лише за рахунок вітчизняного виробництва;

– вторинний (охоронний) протекціонізм, який забезпечує підтримку та покровительство уже існуючим галузям і не сприяє виникненню нових сфер вітчизняної промисловості;

– раціональний (розумний) протекціонізм, в основі реалізації якого лежить принцип селективності, тобто підтримка лише тих галузей вітчизняної промисловості, розвитку яких сприяють природні, кліматичні та економічні умови, та обмеженість у часі.

Досліджуючи особливості еволюції наукових поглядів на природу протекціонізму, слід також звернути увагу на той факт, що концептуальні засади цієї теорії формувалися як відповідь на потребу в обґрунтуванні захисних заходів для приватного підприємництва, а сам протекціонізм був спрямований не так на захист державного чи загальносуспільного інтересів, як на задоволення інтересів окремих впливових груп (промисловців, торговців). Відтак, зміна економічних обставин, а саме: зміцнення позицій національної буржуазії та її прагнення до освоєння зовнішніх ринків, актуалізували потребу у перегляді наукових постулатів протекціонізму в частині обмеження сфер його застосування та більш чіткого визначення його ролі у системі заходів державного регулювання економіки. В другій половині XIX ст. відбувається збагачення змістовного наповнення категорії «протекціонізм» та розширення його тлумачення – не лише вузько як зовнішньоторговельна політика, а як національна економічна політика. Як зазначає А.Ікес (1995. Р. 29), протекціонізм починають розглядати як економічний націоналізм, спрямований на збільшення державного багатства і посилення економічної безпеки через розвиток не лише зовнішньої торгівлі, а насамперед через зміцнення національної промисловості. Зрозуміло, що таке трактування протекціонізму набуває певного негативного забарвлення та загострює критику з боку прихильників вільної торгівлі.

Проте, незважаючи на критику, наприкінці XIX ст. ідеї та практика

протекціонізму набувають поширення практично в усіх країнах континентальної Європи як реакція на економічну депресію 1870–80-х років. Наслідком упровадження протекціоністських заходів стало пришвидшене промислове зростання.

Початок ХХ століття ознаменував новий етап у розвитку теорії міжнародної торгівлі та зовнішньоторговельної політики, у тому числі протекціонізму, зміни якого відбуваються під дією таких чинників, як: поглиблення економічних диспропорцій у розвитку країн світу; утворення впливових міжнародних організацій, які підтримують гегемонію промислово-розвинених країн; глобальні фінансово-економічні кризи. За таких умов протекціонізм набуває рис національної економічної політики, спрямованої на внутрішньо економічний розвиток країни та посилення її позицій у світовому поділі праці.

В цей же період значна гіпертрофія промислового розвитку країн другого ешелону, посилення міжнародної конкуренції на світових товарних ринках, сільськогосподарська криза сприяють виникненню у західноєвропейській економічній думці концепції аграрного протекціонізму, тобто політики захисту національного сільськогосподарського виробника, яка найповніше була обґрунтована А.Вагнером, Л.Поле, Г.Ольденбергом. Учені акцентували увагу на тому, що економічний прогрес досягається не лише за рахунок сильної національної промисловості, а й завдяки посиленню конкурентних позицій сільського господарства, ефективний розвиток якого можливий лише на основі аграрного протекціонізму, який забезпечує продовольчу безпеку, попереджує поглиблення соціальних диспропорцій та загострення соціальних антагонізмів у країні (Шапошников, 1924).

Дослідження та наукове обґрунтування доцільності й направленості класичних форм протекціонізму – митно-торговельного, промислового та аграрного – уможливили концептуалізацію основних принципів та цілей захисної політики держави та стали фундаментом подальшої теоретичної розробки проблематики. На методологічній платформі, сформованій упродовж

XVII–XIX століть, виникла ціла низка теоретичних концептів охоронної політики, що почали з'являтися у науковій літературі, починаючи з другої половини XX ст. У сучасних умовах протекціонізм розглядається як захист державою своїх політичних інтересів та економічних позицій шляхом обмеження чи повної заборони імпортних операцій та гальмування розвитку іноземної конкуренції на внутрішніх ринках, що свідчить про те, що сьогодні протекціонізм як суто економічна категорія відходить на другий план, поступаючись так званому «неопротекціонізму», який слід розглядати комплексно у трьох аспектах: економічному, політичному та соціальному.

У сучасному розумінні протекціонізм постає як економічна політика, метою якої є підвищення конкурентоспроможності національного виробництва та формування стабільного внутрішньо-конкурентного середовища. З цієї точки зору протекціонізм включає цілий арсенал інструментів та засобів, що скеровані на пришвидшення вирішення структурних проблем в національній економіці. Однією з найпоширеніших класифікацій засобів протекціонізму є система, запропонована О.Кіреєвим (1997. С. 200), відповідно до якої інструменти захисту вітчизняного ринку поділяються на тарифні, в основі яких лежить мито й тарифна квота, та нетарифні, які, у свою чергу, групуються на кількісні, приховані та фінансові методи.

Інший підхід до систематизації заходів протекціонізму пропонує Г.Касьянов, виокремлюючи такі групи:

- митно-прикордонні (мита, митні збори, податки, квотування, ліцензування тощо);
- заходи внутрішнього регламентування, що впливають на ціну імпортного товару (технічні норми і стандарти, санітарно-ветеринарні вимоги, правила з охорони довкілля);
- валютно-кредитні заходи регулювання експорту та імпорту (маневрування валютними курсами, зміна облікової ставки, кредитні і податкові пільги тощо) (Касьянов, 1999. С. 132).

Поряд з еволюцією теоретичного змісту від витоків до сучасного періоду

значно розвинулася типологічна структура теоретичного тлумачення протекціонізму. Так, О.Кіреєв (1997. С. 199) виділяє чотири основних форми митно-торговельного та промислового протекціонізму:

- селективний, спрямований проти окремих країн чи окремих товарів;
- галузевий, спрямований на захист окремих галузей національної економіки;
- прихований, що здійснюється методами внутрішньо-економічної політики;
- колективний, який проводиться економічними інтеграційними об'єднаннями країн відносно держав, що до них не входять.

Американська дослідниця С.Ааронсон (1996. Р. 44) залежно від історичності розвитку виокремлює традиційний протекціонізм, який базується на економічних раціональностях, намагається обмежити торгівлю, щоб забезпечити добробут окремих виробників чи власників в межах однієї нації, та неопротекціонізм, заснований на соціальних раціональностях, який намагається демократично захистити визначені системи регулювання, такі як стандарти здоров'я чи безпеки. Саме такий поділ характеризує еволюцію у сутності протекціонізму в сучасних умовах, що спричинена зміною засадничих принципів із суто економічних до соціальних.

Загалом у сучасній науковій літературі можна зустріти різні підходи до типологізації протекціонізму відповідно до різних критеріїв, зокрема таких: терміну реалізації (тимчасовий, постійний), ступеня відкритості протекціоністських заходів (явний, прихований), галузі застосування (промисловий, аграрний, фінансовий, трудовий), мети використання (охоронний, соціальний, психологічний), спектра питань, що вирішуються (економічний, політичний, соціальний) тощо. Така типологізація протекціонізму свідчить про значну еволюцію не лише теоретичної, а й прикладної сутності категорії. На сучасному етапі спектр застосування протекціонізму значно розширюється, він охоплює не лише сферу обігу та матеріального виробництва, але й сектор послуг, трудову, інноваційну та

інтелектуальну сфери, соціальне середовище. Сьогодні, крім митно-торговельного, промислового та аграрного протекціонізму, з'являється валютно-фінансовий, культурний, туристичний, що дозволяє констатувати факт формування нової якості даної політики та виникнення вищої фази її розвитку.

Основна мета протекціонізму зводиться до захисту внутрішнього ринку від іноземної конкуренції, це означає, що протекціонізм спрямовується на підтримку вітчизняного виробника, споживача та розвитку внутрішнього конкурентного середовища. Обравши цей підхід за критерій класифікації сучасних методів протекціонізму, ми запропонували їхню систематизацію:

- методи підтримки вітчизняного виробника, які охоплюють систему фінансово-економічних інструментів: пряма фінансова підтримка вітчизняного виробника та національне субсидування; фінансовий протекціонізм; пільгове експортне кредитування; спеціальний податковий режим та податкові канікули; девальвація валютного курсу тощо;

- методи формування ефективного внутрішньо-конкурентного середовища: підтримка НДДКР у державному та приватному секторах; прозора система тендерів та державних закупівель; застосування системи антидемпінгових, компенсаційних та спеціальних заходів щодо імпортової продукції; система внутрішніх податків та зборів тощо;

- методи стимулювання розвитку внутрішнього споживчого попиту: заходи популяризації вітчизняної продукції на споживчому ринку; контроль за політикою ціноутворення; активне проведення антимонопольної та конкурентної політики.

Історична еволюція концептуальних засад доктрини протекціонізму спричиняє не лише зміну теоретичного обґрунтування його сутності, але й появу низки новітніх характеристик. Зокрема, порівняльна характеристика протекціонізму до початку ХХ ст. та в сучасний період свідчить, що, попри наявність спільних рис протекціонізму і неопротекціонізму, таких як спрямованість на підтримку зовнішньоторговельного сектора та внутрішньо-економічний розвиток, очевидними є й відмінності. Історичний досвід

застосування протекціонізму сприяв визначенню теоретичного змісту його переваг та недоліків. Якщо докласичний протекціонізм виникає стихійно на основі практики, то розвиток неопротекціонізму базується на узагальненні історичного досвіду і являє собою самостійну теорію зовнішньоторговельної політики. Класичний протекціонізм не виходить за межі захисту зовнішньої торгівлі товарами, тоді як неопротекціонізм охоплює уже не лише товарну, але й сервісну сферу та сектор високоінтелектуальних товарів та розвивається не лише за відповідних економічних, але й політичних і соціальних умов в країні. В класичній доктрині протекціонізм скерований на підтримку перспективних галузей промисловості, тоді як неопротекціонізм забезпечує захист слабких сфер і галузей з низьким рівнем конкурентного потенціалу. В класичному трактуванні протекціонізму обґрунтовується можливість рівноправного обміну між країнами з різним рівнем розвитку, кількасотлітня ж практика застосування протекціоністських заходів переконує у протилежному – протекціонізм є завжди виграшем однієї країни та програшем іншої.

Дослідження протекціонізму як економічного явища на всіх історичних етапах розвитку економічної науки пов'язано із порівняльним аналізом його переваг та недоліків. До позитивних рис традиційно відносять такі: протекціонізм створює основу для ефективного державного контролю за економічною діяльністю, захисту нових галузей промисловості від конкуренції з імпортерами та забезпечує підтримку традиційних виробництв; сприяє збільшенню зайнятості населення; забезпечує національну незалежність та економічну безпеку країни. Крім того, політика протекціонізму створює сприятливі умови для розвитку технологічного прогресу, національного виробництва (сприяє зниженню витрат, втрат та диверсифікації виробництва), виходу з економічних та фінансових криз.

Реалізація політики протекціонізму характеризується й певними недоліками, зокрема протекціонізм спричиняє диспропорційний розвиток вітчизняного виробництва; виступає податковим тягарем для вітчизняного споживача та виробника; створює атмосферу агресивної та войовничої

конкуренції між країнами та наднаціональними об'єднаннями; ускладнює взаємовигідний міжнародний поділ праці та інтернаціоналізацію виробництва.

Разом з тим внутрішня суперечливість протекціонізму визначає й відносність його позитивних та негативних характеристик, а будь-який аргумент, висловлений на користь протекціонізму, водночас може розглядатися як контртвердження. Зокрема, доволі поширене у науковій літературі твердження про те, що протекціонізм сприяє розвитку молодих галузей вітчизняної промисловості, може бути спростоване тим фактом, що надмірна державна підтримка значною мірою знижує стимули до підвищення ефективності діяльності нових сфер вітчизняної мануфактури. Аналогічно, суперечливою є думка про те, що патерналістська політика, обмежуючи імпорт та стимулюючи експорт, забезпечує позитивне сальдо торговельного балансу. З іншого боку, не завжди позитивний торговельний баланс є сприятливим для країни, адже імпорт є досить важливим джерелом державного доходу.

З одного боку, протекціоністські заходи сприяють розвитку вітчизняного експорту, однак протекціонізм, скорочуючи імпорт і збільшуючи чистий експорт країни, неминуче веде до підвищення обмінного курсу національної валюти, що, своєю чергою, стимулює імпорт і скорочує експорт. Досить часто на користь запровадження протекціонізму висловлюється аргумент, що він забезпечує збільшення надходжень до державного бюджету, проте, як свідчить багатолітня практика, державні доходи більшою мірою залежать від ступеня еластичності попиту на імпорт і за досить високої еластичності доходи держави зростають не за умови посилення, а саме за умови лібералізації зовнішньоекономічної політики. Неоднозначність оцінки протекціонізму вимагає від урядів великої майстерності у застосуванні протекціоністських заходів з урахування специфіки історичного розвитку країни та наслідків протекціонізму для економіки та суспільства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дослідження еволюції теоретичних засад протекціонізму свідчить, що його наукова концептуалізація та практична апробація мають тривалу історію, впродовж якої

змінювались основні цілі, завдання, акценти у розвитку цієї доктрини. Так, в епоху меркантилізму протекціонізм сприймався як засіб забезпечення активного розвитку торгівлі, позитивного сальдо торговельного балансу, збагачення приватного сектора, реалізації приватних економічних інтересів шляхом уведення митних зборів на імпортні товари. В період зародження класичної політекономії та обґрунтування основ фритредерства економічний контекст протекціонізму дещо розширюється: протекціонізм розглядається не лише як засіб розвитку зовнішньоторговельного обміну, а як джерело формування добробуту окремої країни. Крім того, значної актуальності у трактуванні набуває політичний аспект, згідно з яким спрямованість протекціонізму визначається здебільшого загальним політичним курсом держави. Трансформація поглядів на протекціонізм пов'язана із такими чинниками: захист інтересів приватного сектора змінюється спрямованістю на задоволення державних потреб; ініціатором проведення політики протекціонізму стає держава та окремі фінансово-бізнесові групи; політика протекціонізму набуває спекулятивного характеру.

Протекціонізм у сучасному трактуванні – це не просто максимізація експорту та обмеження імпорту, не лише один із видів зовнішньоторговельної політики. Складність концептуалізації соціально-економічної природи сучасного протекціонізму зумовлена не лише розширенням змістовного наповнення та предметного поля, а й еволюційною трансформацією його внутрішніх характеристик, методологічного інструментарію та типологічної структури. На сучасному етапі протекціонізм набуває рис глобального націоналізму, оскільки напрями реалізації покровительського інструментарію виходять далеко за межі промислово-торговельної сфери та охоплюють різноманітні аспекти суспільно-економічного, політичного та культурного життя країни. Неопротекціонізм XX–XXI ст. являє собою національну економічну політику держави, важливим аспектом якої поряд з економічним та політичним є соціальний, який ураховує соціальні наслідки протекціонізму для населення країни.

Узагальнюючи, слід відзначити, що протекціонізм завжди буде справою часу, умов та історичних обставин, а його практична реалізація повинна бути здійснена з урахуванням рівня економічного розвитку країни та її специфічних інституційних особливостей. Це слід урахувати й Україні. Сучасна економічна ситуація в державі вимагає переходу до принципу послідовної та помірної лібералізації з елементами протекціонізму, що передбачає у практичному плані – низку економічних реформ, а в теоретичному – ретельне дослідження історичного досвіду застосування політики протекціонізму.

Список літератури

- Касьянов Г.В.* (1999) Теорії нації та націоналізму. К. : Либідь. 352 с.
- Кирпатенко В.М.* (2009) Ефективна митно-тарифна політика держави як запорука зміцнення національної безпеки країни // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна : зб. наук. праць. Вип. 1. Львів, 2009. 396 с. С. 94–101.
- Кудирко Л.* (2013) Історико-теоретичні витoki неопротекціонізму як механізму посилення конкурентоспроможності національної економіки // Історія народного господарства та економічної думки України. Вип. 46. Київ.
- Смирчинський В.В.* (2008) Інноваційні стратегії формування та розвитку управління логістичними системами державних закупівель // Проблеми науки. 2008. №12. С. 2–8.
- Тереженко С.* (2001) Основи митного законодавства України : питання теорії та практики зовнішньоекономічної діяльності : навч. посіб. К. : АТ «Август». 422 с.
- Витте С.Ю.* (1889) Национальная экономия и Ф.Лист. К. : «Киевское слово». 59 с.
- Гражевская Н.* (2011) Роль и функции государства в глобализирующемся мире // Международный рецензированный и реферированный журнал «Мецниераереба да Цховреба» Тбилисского университета. №2 (4). С. 81–88.
- Киреев А.П.* (1997) Международная экономика: в 2 ч. Ч. 1. Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства. М. : Международные отношения. 416 с.
- Менделеев Д.И.* (1995) Заветные мысли : полное издание (впервые после 1905 г.). М. : Мысль. 413 с.
- Менделеев Д.И.* (1892) Толковый тариф или Исследование о развитии промышленной России в связи с ее общим таможенным тарифом 1891 года. СПб. 730 с.
- Шапошников Н.Н.* (1924) Протекционизм и свобода торговли. Экономическая жизнь // www.sotsium.ru/books/118/203/shaposnikov_protection_and_free_trade.htm
- Aaronson S.A.* (1996) What about Trade? // The International Economy. Sept/Oct. P. 44–49.
- Alfred E. Eckes, Jr.* (1995) Opening America's Market: U.S. Foreign Trade Policy Since 1776. Chapel Hill.
- Corden W.M.* (1971) The theory of protection. London, Clarendon Press.
- George H.* (1949) Protection or free trade. New York : Robert Schalkenbach Foundation. 304 p.
- Mun T.* (1895) England's Treasure by Foreign Trade. New York (Macmillan and Co.) and London. 119 p.

Evolution of the conceptual foundations of the doctrine of protectionism

Natalia Suprun, Tetiana Bodnarchuk

Author affiliation: Natalia Suprun (natalia_suprun@ukr.net), Doctor of Economics, Assistant Professor, Leading Researcher, Department of Economic History, State Institution "Institute for Economics and Forecasting, Ukrainian NAS"

Tetiana Bodnarchuk (tylya.ru@mail.ru), Junior Researcher, Department of Economic History, State Institution "Institute for Economics and Forecasting, Ukrainian NAS"

This article is devoted to the characteristics of the evolution of the theoretical and methodological content of the category of protection, which is realized by using historical, comparative and terminological analysis, diachronic and method of classification. The authors analyze the evolution of the categorical content of protection, its internal characteristics, methodological tools and typological structure from the origins to the present. A comparative characteristic of classical protectionism and neoprotectionism is given.

Key words: *history of economics, mercantilism, protectionism, instruments of protectionism, economic policy, neoprotectionism.*

JEL: B300, F130